

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МИТРОФАНЕНКО Юрій Станіславович

УДК 94(477.7:63:65:46:7) «1917 – 1922»

**РЕВОЛЮЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПЕРІОДУ
ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917 – 1922 рр.
НА ТЕРЕНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ**

07.00.01 – історія України

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Запоріжжя – 2024

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Запорізькому національному університеті.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
ВІНЦКОВСЬКИЙ Тарас Степанович,
Одеський національний університет імені
І. І. Мечникова, професор кафедри історії України
та спеціальних історичних дисциплін

доктор історичних наук, професор
КОРНОВЕНКО Сергій Валерійович,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
професор кафедри археології та спеціальних
галузей історичної науки

доктор історичних наук, професор
ПИРІГ Руслан Якович,
головний науковий співробітник
Інституту історії України НАН України

Захист відбудеться 23 лютого 2024 року о 10.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.17.051.01 у Запорізькому національному університеті за адресою: 69600, Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корпус 1, ауд. 33.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Запорізького національного університету за адресою: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66 та на офіційному сайті Запорізького національного університету: <http://phd.znu.edu.ua/page/1346.ukr.html>

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

Юрій КАГАНОВ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертації зумовлена потребою вивчення процесів Української революції 1917 – 1921 рр. у регіональному вимірі, що давно є перспективним напрямом зарубіжної історіографії та цікавим майданчиком для наукових студій українських істориків. Без дослідження локальної історії Української революції 1917 – 1921 рр. неможливе цілісне осягнення цієї проблематики. Це спричинено тим, що значна частина населення на початку ХХ ст. мала локальне розуміння світу, тому більше цікавилася і відповідно брала участь у революційних процесах на рівні території проживання та діяльності.

Дисертація висвітлює історію Центральної України, одного з найменш досліджених та науково осмислених історико-географічних регіонів нашої держави, доби визвольних змагань 1917 – 1922 рр. Вибір теми зумовлено двома основними чинниками: актуальністю проблематики боротьби за незалежність 1917 – 1922 рр. в умовах сучасної російсько-української війни та недостатнім вивченням окремих локальних вимірів періоду Української революції. Незважаючи на увагу дослідників до різноманітних аспектів української історичної регіоналістики, терени Центральної України залишаються на маргінесі уваги науковців, а подіям, реконструйованим краєзнавцями, бракує системності, узагальнень, наукової методології, теоретичного обґрунтування, виважених висновків.

З огляду на це дослідження *Центральної України як окремого історико-географічного регіону*, зокрема аналіз процесів революційних трансформацій періоду боротьби за державність 1917 – 1922 рр., набуває нині актуальності.

Дисертація привертає увагу до концепту «Центральна Україна» як малодослідженого історико-географічного регіону середнього рівня, який є частиною Правобережної України, історичного макрорегіону. Водночас на меті наукове обґрунтування та теоретична концептуалізація базового поняття дослідження; розв’язання проблеми термінологічної інтерпретації цього концепту; окреслення та визначення критеріїв меж Центральної України; створення карт цього регіону.

Завданням дисертації не є кардинальний перегляд історико-географічного районування України, а уточнення та наукове обґрунтування меж Центральної України.

Тому увага сфокусована на розв’язанні окремих дослідницьких завдань, пов’язаних із науковим обґрунтуванням концепту «Центральна Україна». Результат дослідження вбачається також в оновленні понятійного та методологічного апарату української регіоналістики.

Об’єкт дослідження – Центральна Україна як окремий історико-географічний регіон другого (середнього) рівня Правобережжя.

Предмет дослідження – процеси революційних трансформацій на території Центральної України доби визвольних змагань 1917 – 1922 рр.

Термін «трансформація», використаний у назві роботи, видається вдалим з огляду на значення цього поняття, яке влучно характеризує специфіку подій, що відбувалися на українських теренах, зокрема й у Центральній Україні, упродовж 1917 – 1922 рр. За визначенням, трансформація – це історичний процес змін у суспільстві. З позицій мікро та макроісторії цих змін зазнає і окремих індивідів, і соціум, до якого він належить. У період визвольних змагань 1917 – 1922 рр. відбулася ціла низка трансформацій (суспільно-політичних, культурно-просвітницьких, військових, соціально-економічних, світоглядних). В умовах цих кардинальних змін індивід та соціум, до якого він належав, обирали для себе різні моделі поведінки: пристосовувалися або чинили опір, визначалися між різними політико-державними структурами організації суспільства, надавали підтримку тій чи іншій формі організації влади.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування концепту «Центральна Україна» як історико-географічного регіону; виявлення особливостей визвольних змагань 1917 – 1922 рр. на теренах Центральної України

Мета зумовила такі **завдання**:

- 1) розробити критерії визначення меж Центральної України як історико-географічного регіону середнього рівня;
- 2) проаналізувати стан історіографічної розробки проблеми та виявити особливості її джерельної бази;
- 3) розглянути теоретико-методологічні принципи, підходи, методи та категоріально-термінологічний апарат;
- 4) увести до наукового обігу нові архівні документи, які стосуються процесів визвольних змагань 1917 – 1922 рр. на території Центральної України;
- 5) виокремити особливості революційних трансформацій на теренах Центральної України;
- 6) з'ясувати значення процесів Української революції 1917 – 1921 рр. на території регіону;
- 7) уточнити біографії учасників визвольних змагань 1917 – 1922 рр. на території Центральної України;
- 8) виправити недостовірну інформацію, яка стосується процесів боротьби за незалежність на центральноукраїнських землях;
- 9) вписати локальний вимір процесів визвольних змагань 1917 – 1922 рр. на теренах регіону в загальноукраїнський контекст подій Української революції

Хронологічні межі дослідження 1917 – 1922 рр. Вибір нижньої межі зумовлений початком підтримки населенням Центральної України процесів українського державотворення; верхньої – припиненням організованої, чисельної повстанської боротьби з російською більшовицькою окупацією в 1922 р. після арешту холодноярських отаманів у вересні цього року.

Для усвідомлення передумов визвольних змагань 1917 – 1922 рр. автор іноді виходитиме за визначені хронологічні межі. Згадки про події 1920-х рр.

важливі для з'ясування долі учасників антибільшовицького повстанського руху на теренах Центральної України та наслідків їхньої боротьби.

Територіальні межі дослідження – землі Центральної України. Вибір зумовлений недостатньою увагою істориків до аналізу подій та процесів визвольної боротьби 1917 – 1922 рр., які відбувалися на теренах цього історико-географічного регіону. Центральна Україна – це регіон між Заходом та Сходом, Північчю та Півднем України. До цього часу географами та істориками не було визначено чітких меж Центральної України, тому ми пропонуємо окреслити їх по річках, обравши гідронімічний критерій. На півночі – р. Рось, на сході – р. Дніпро, на заході – р. Синюха, Гнилий Тікич, Південний Буг; на півдні – р. Південний Буг. На відміну від інших критеріїв річки є сталими категоріями, наприклад, порівняно з територіально-адміністративними одиницями, які час від часу зазнають змін. Термін «Серединна Україна» буде застосовано як синонім до дефініції «Центральна Україна».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в таких положеннях:

1) розроблено географічні критерії визначення меж та виокремлено історичні особливості Центральної України як історико-географічного регіону середнього рівня Правобережжя;

2) проаналізовано стан історіографічної розробки проблеми;

3) розглянуто теоретико-методологічні принципи, підходи, методи та оновлено понятійно-термінологічний апарат;

4) уведено до наукового обігу нові архівні документи, які стосуються процесів визвольних змагань 1917 – 1922 рр. на території Центральної України;

5) виокремлено особливості революційних трансформацій на теренах Центральної України;

6) з'ясовано значення процесів Української революції 1917 – 1921 рр. на території регіону;

7) уточнено біографії учасників революційних процесів 1917 – 1922 рр.

8) виправлено недостовірну інформацію, яка стосується процесів боротьби за незалежність 1917 – 1922 рр. на центральноукраїнських теренах;

9) локальний вимір визвольних змагань на території Центральної України вписано в загальноукраїнський контекст Української революції 1917 – 1921 рр.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що вперше в історіографії розроблено концепт «Центральна Україна»; визначено його особливості; запропоновано критерії його меж; уточнено зміст понять історичної регіоналістики; здійснено аналіз історіографії подій визвольних змагань 1917 – 1922 рр. у Центральній Україні; системно проаналізовано процеси боротьби за незалежність на території регіону. Дослідження розширює географічний вимір історіографії Української революції 1917 – 1921 рр., дозволяє вписати її в науковий дискурс.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використати його результати під час розробки спецкурсів у закладах вищої освіти

Центральної України: Кіровоградської, Черкаської, Полтавської, Дніпропетровської, Миколаївської, Запорізької областей.

Результати роботи вже вплинули на встановлення пам'ятників та меморіальних дощок учасникам визвольних змагань (3 пам'ятники та 5 меморіальних дощок) на території Кіровоградської та Дніпропетровської областей. Тому і надалі ними можуть послуговуватися під час вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність 1917–1922 рр. на теренах Центральної України, застосовувати в топонімічній політиці та комеморативній практиці. Іншим важливим результатом дослідження стала реекспозиція музеїв, реалізація важливих мистецьких проєктів, зокрема «Галичина та Подніпров'я. Відновлення національних зв'язків», виставок Українського інституту національної пам'яті, присвячених процесам Української революції 1917 – 1921 рр. Результати роботи використовувалися під час заходів із військово-патріотичного виховання молоді, зокрема гри «Джура». Завдяки дослідженням із цієї проблематики вдалося відкрити нові музейні комплекси, що посприяло інвестиціям із державного бюджету в інфраструктуру села Розумівка (Кіровоградська обл.) на будівництво дороги до місця останнього бою отамана Чорного Ворона (Миколи Скляра).

Результати дисертації можуть стати перспективним дискусійним майданчиком для дослідників у царині історичної регіоналістики періоду визвольних змагань 1917 – 1922 рр. На нашу думку, терени Центральної України мають вагомий потенціал для наукового дискурсу. Усвідомлюємо, що дисертація охопила лише частину історії Центральної України навіть у хронологічних межах обраної теми. Очікуємо, що праця знайде відгук у фахівців та матиме ефект виклику для подальших наукових пошуків, здобутків, теоретичних узагальнень та дискусій.

Особистий внесок здобувача. Дослідження здійснене автором самостійно, усі публікації у фахових українських періодичних виданнях та у виданнях іноземних країн, а також розділи в монографіях є одноосібними. Серед них три публікації у виданнях, що індексуються в базах даних Scopus та Web of Sciences, видані у співавторстві.

Апробація результатів дисертації.

Основні положення наведені в доповідях на 5 міжнародних та 9 всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях:

– *міжнародних*: Міжнародна наукова конференція «Голокост у регіональному вимірі: передумови, жертви, стратегії порятунку, дослідження та збереження пам'яті» (Херсон, 2022); Міжнародна науково-практична конференція «VI Таврійські історичні наукові читання» (Київ, 2022 р.); I Міжнародна науково-практична конференція «Слово в сучасній науковій парадигмі: євроінтеграційний контекст» (Кропивницький, 2022); I Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету до 160-ї річниці від дня народження В. І. Вернадського (Київ, 2023 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Слово в сучасній науковій парадигмі: євроінтеграційний контекст» (Кропивницький, 2023).

– *всеукраїнських*: «Теоретичні та прикладні аспекти біографістики: до 160-річчя від дня народження Євгена Чикаленка» (Харків, 2021); XII Дніпропетровська обласна історико-краєзнавча конференція: «Історія Дніпровського Надпоріжжя» (Дніпро, 2021); Наукова конференція до 160-річчя від дня народження Євгена Чикаленка (Київ, 2021); Всеукраїнська наукова конференція, приурочена 70-річчю від дня народження професора О. М. Завальнюка (Кам'янець-Подільський, 2021); XXXII, XXXIII та XXXIV сесії Дніпровського осередку наукового товариства імені Шевченка (Дніпро, 2021 – 2023); «Крути: проблеми державотворення (ВУТ «Просвіта» (Ніжин, 2022 р.); «Олександр Федьков – авторитетний дослідник...» (Кам'янець-Подільський, 2022 р).

Публікації. Основні результати здійсненого дослідження викладено в 28 працях: 19 статей у наукових фахових виданнях України, 2 – у виданнях, що входять до бази даних Web of Sciences, 1 – Scopus, 6 у виданнях, які не належать до фахових.

Структура дисертації. Дисертаційна праця складається зі вступу, 4 розділів, 13 підрозділів, висновків, списку джерел, списку наукової літератури, додатків (2). Загальний обсяг праці – 454 сторінки, обсяг основного тексту – 409 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт, предмет та методологічну основу дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи; висвітлено відомості про апробацію одержаних результатів та особистий внесок дисертанта щодо опублікованих праць; вказано структуру й обсяг роботи.

У *першому розділі «Теоретико-методологічна база дослідження, джерелознавчий та історіографічний аналіз»* висвітлено теоретичне обґрунтування концепту «Центральна Україна», стан наукової розробки проблематики, проаналізовано джерельну базу дослідження.

У *підрозділі 1.1. «Теоретичне обґрунтування концепту «Центральна Україна» та методологічні оптики дослідження»* вперше в історіографії визначено межі Центральної України як історико-географічного регіону другого (середнього) рівня, який є частиною Правобережжя України, одного з п'яти макроісторичних регіонів України. Географічним критерієм меж Центральної України обрано гідронімічний: водні артерії України. У географічному сенсі східною межею Центральної України визначено р. Дніпро; західною – р. Південний Буг, Синюха, Гнилий Тікич; північною – р. Рось; південною – р. Південний Буг. Автором підготовлено дві карти Центральної України, розміщені в додатках до дисертації.

Історичними підставами для виокремлення цього регіону є сукупність таких чинників. Історичним ядром Центральної України в XVI – XVIII ст. були козацькі землі. На цій основі наприкінці XIX – на початку XX ст. з'являються

риси, які відрізняють цей регіон від сусідніх, інспіруючи у свідомості населення відчуття цілісності краю: розвиток кооперативного руху, поява українського професійного театру як вияв української ідентичності. Це накладалося на виразно представлені в регіоні загальноукраїнські тенденції націотворення: діяльність «Громад», «Просвіт». Поширенню національної ідеї на теренах Центральної України сприяла діяльність таких особистостей як М. Кропивницький, І. Тобілевич, М. Садовський, М. Заньковецька, Є. Чикаленко, М. Левитський, В. Винниченко. Обрані географічні та історичні критерії дають нам підстави поєднати території Центральної України в один соціокультурний та історичний простір.

У добу Української революції 1917 – 1921 рр. терени цього регіону входили до складу Київської, Полтавської, Херсонської, Катеринославської губерній. У 1920 р. частина теренів Центральної України потрапила до Кременчуцької губернії, а в 1921 р. – до Миколаївської губернії.

Шостого березня 1918 р. під час територіально-адміністративної реформи, ініційованої М. Грушевським – головою Центральної Ради, терени Центральної України опинилися в складі чотирьох новоутворених земель: Низ – адміністративний центр Єлисавет, Черкащина – Черкаси, Самарь – Кременчук, Січа – Катеринослав. Усі назви земель пов'язані з козацьким минулим Центральної України, що було однією зі своєрідних рис центральноукраїнського регіону в XVI – XVIII ст.

Згідно із сучасним територіально-адміністративним устроєм України – це території окремих районів шести областей. Кіровоградська – Кропивницький, Новоукраїнський, Олександрійський райони; Черкаська – Черкаський та Звенигородський; Дніпропетровська – Дніпровський, Кам'янський, Криворізький, Нікопольський; Полтавська – правобережжя Дніпра, частина Кременчуцького району; Запорізька – правобережжя Запорізького району; Миколаївська область – північні терени Баштанського, Вознесенського, Первомайського районів.

Зазначимо, що запропонований нами варіант меж Центральної України кардинально не змінює історико-географічного районування України, а лише уточнює його. А фізико-географічне районування в багатьох місцях збігається з обраними межами. Результатом поєднання методичних оптик історії та географії стало створення карт Центральної України, які можуть використовувати, уточнювати, корегувати дослідники та фахівці з історії та картографії. Межі Центральної України легко накладаються на сучасне територіально-адміністративне районування, що робить ці терени перспективними для досліджень істориків, соціологів, політологів.

Актуальною є також ідеологічна, державницька оболонка просторового образу Центральної України в умовах тимчасової окупації частини нашої держави Росією. Українські дипломати постійно підкреслюють, що Крим, Донеччина, Луганщина, Херсонщина, Запорожжя є тимчасово окупованими територіями України. Важливим символом суверенної соборної України може

стати чіткий, науково обґрунтований та легко впізнаваний образ її центральної частини, відповідно до кордонів 1991 р.

У роботі застосовано комплексні методики дослідження. Зокрема, використано такі **загальнонаукові методи**: а) *аналіз і синтез*, які уможливили теоретичні узагальнення й структурування обраного матеріалу; б) *описовий*, що допоміг на основі використання прийомів *спостереження* й *систематизації* здійснити ґрунтовний опис процесів визвольних змагань 1917 – 1922 рр. у цьому регіоні; в) *індукції* та *дедукції*, завдяки яким вдалося виокремити закономірності процесів визвольної боротьби на центральноукраїнських теренах, виокремити їхні своєрідні риси, узагальнити результати дослідження.

Тема дисертації спонукала застосувати інтердисциплінарний підхід, пов'язаний із використанням методичних оптик *історії, географії, літератури, конфліктології, психоісторії, історичного краєзнавства*. В основі дослідження – *хорологічний (ареологічний) метод*, тому головний акцент роботи полягає у підготовці цілісного системного наративу відповідно до географії подій: аналізі сукупності процесів, що відбувалися на теренах Центральної України із застосуванням міждисциплінарного інструментарію. Ця методологічна стратегія сприяла кореляції та застосуванню дослідницьких методик таких наукових галузей, як історія, географія, література, психоісторія, конфліктологія.

З **історичних методів** дослідження застосовано *критичний метод аналізу джерел та літератури; методи та прийоми мікроісторії, біографістики, регіоналістики, компаративістики*. Використано методики *усної історії, історико-порівняльний метод, гендерні студії*. *Персоналістичний вимір* дослідження полягає в уточненні біографій відомих особистостей революційного періоду 1917 – 1922 рр., вихідців із Центральної України, або знаних історичних персоналій, що мали вплив на події на досліджуваних теренах.

Дисертація базується на використанні методик досліджень, які стосуються наукової царини історичної регіоналістики.

У **підрозділі 1.2. «Історіографічний аналіз»** проаналізовано стан наукової розробки теми. Автором виокремлено кілька історіографічних груп, які охоплюють різні аспекти вивчення обраної проблематики дослідження.

Першу складають праці з теорії і методики історичної регіоналістики. Серед авторів розробників теоретико-методологічних оптик історичної регіоналістики варто відзначити насамперед Я. Верменич, зокрема такі праці: «Історична регіоналістика в Україні» [2001], «Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні» [2003], «Соціокультурна динаміка регіонального розвитку України: методологічні підходи дослідження» [2021].

Теоретичних та методологічних аспектів історичної регіоналістики стосуються публікації В. Іваненка [2004], Ф. Турченка [2003], Г. Турченко [2005], І. Кураса [2001], В. Солдатенка [2001]. Важливі аспекти історичної

регіоналістики висвітлювалися в серійному виданні «Регіональна історія України» (гол. редактор В. Смолій, відповідальний редактор Я. Верменич). Питання історичної регіоналістики з початком 2000-х рр. активно розробляються Т. Поповою [2001], О. Осельською [2006], І. Студенніковим [2007]. Варто вказати й колективне видання «Регіональна і національна ідентичності українців: досвід функціональності та подолання скривдженості» [2021], у яких простежено динаміку формування регіональної та національної ідентичності українців у першій половині XX ст.; проаналізовано вплив модернізаційних змін на уявлення українців про територію як життєвий простір; показано, як події Української революції 1917 – 1921 рр. вплинули на прискорення процесів формування національної ідентичності та її змагальність із регіональною та імперською. Незважаючи на вагомі здобутки істориків, у згаданих дослідженнях недостатню увагу приділено проблематиці Центральної України як окремого історико-географічного регіону, не встановлено його географічних меж та історичних особливостей.

Історіографія досліджень, пов'язаних із подіями революційних трансформацій на території Центральної України доби визвольних змагань 1917 – 1922 рр., має кілька напрямів. Аналізу подій революційних трансформацій у регіоні в контексті досліджень, які стосуються різних аспектів періоду Української революції 1917 – 1921 рр., у своїх працях торкалися такі історики, як С. Корновенко [2020], В. Щербатюк [2012], В. Горак [1998], В. Лободаєв [2011], М. Ковальчук [2015], Д. Архирейський [2015], Д. Красносілецький [2017], Ю. Котляр [2019].

Друга історіографічна група – це дослідження, які безпосередньо стосуються окремих аспектів історії повстанського руху на теренах Центральної України. Найвагоміші та найґрунтовніші праці належать В. Щербатюку, який фахово дослідив події Звенигородського повстання [2023]; дослідникам Холодноярської та Чигиринської організацій Р. Ковалю [2015] та О. Солодару [2020]; краєзнавцям В. Сергєєву [2011], С. Шевченку [2013], О. Мельнику [2018], В. Ревеґуку [2007], Ю. Дмитренку-Думичу та Г. Гусейнову [2007].

Іншим історіографічним напрямом, дотичним до аналізу процесів суспільно-політичних трансформацій на центральноукраїнських теренах, є проблематика феномену «множинної суверенності», який полягає в процесі створення та функціонування цілої низки селянських республік: Холодноярської, Чигиринської, Канізької, отамана Н. Григор'єва, анархістських організацій різних напрямів. Ця малодосліджена та багатоаспектна тема є предметом окремого розділу дисертації. Зокрема, в контексті аналізу суспільно-політичних трансформацій на теренах Центральної України, увагу буде сфокусовано на підходах керівників та рушійних сил цих своєрідних квазідержавних організацій до питання незалежності України в складних умовах військово-політичної боротьби 1918 – 1922 рр.

Тема появи та функціонування селянських республік привернула увагу фахівців проблематики періоду Української революції 1917 – 1921 рр. Зокрема, ґрунтовні дослідження Ю. Котляра стосуються історії Висунської та Баштанської республік [2010], праці Р. Ковалю – Холодноярської організації [2002], О. Солодара – Чигиринської республіки Свирида Коцура [2020]. До категорії фахівців із подібної проблематики слід віднести дослідників Гуляйпільської республіки (махновщини). Насамперед, В. Верстюка [1991], В. Волковинського [1994], В. Чопа [2018], М. Ковальчука [2012]. Т. Вінцовський дослідив феномен «множинної суверенності» в контексті аналізу політичного сепаратизму в Одесі в умовах Української революції 1917 – 1921 рр. [2013].

Автором дисертації використано здобутки попередників та уточнено окремі епізоди феномену «множинної суверенності» в Центральній Україні, пов'язані насамперед із зародженням організацій та біографіями їхніх очільників.

Окрема історіографічна група – це дослідження, які стосуються розв'язання аграрного питання в Україні в добу визвольних змагань 1917 – 1922 рр. Інформацію про спроби вирішення аграрного питання в Центральній Україні цього періоду знаходимо в публікаціях, присвячених проблематиці селянської революції в Україні. Різні аспекти цього питання висвітлено на сторінках двох колективних монографій: «Селянство, земля і влада в період Української революції (1917 – 1921 рр.)» [2020] та «Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917 – 1921 рр.» [2017]. Авторами статей, у яких висвітлено аспекти аграрних відносин в Україні на початку ХХ ст., є знані фахівці С. Корновенко, Н. Ковальова, О. Михайлюк, Н. Земзюліна. Їхні матеріали є складовою монографії «Селянство, земля і влада в період Української революції (1917 – 1921 рр.)» [2020]. В. Лободаєв, Б. Малиновський, Д. Михайличенко, М. Ковальчук, П. Ісаков проаналізували підходи до вирішення аграрного питання в Україні періоду визвольних змагань різними учасниками революційних подій в Україні в книзі «Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917 – 1921 рр.» [2017].

Серед праць зарубіжної історіографії, дотичних до проблематики історичної регіоналістики, варто виокремити публікацію М. Бейкера [2005]. Автор запропонував альтернативний підхід дослідження процесів визвольних змагань 1917 – 1922 рр.: закцентуватися на одному регіоні, області, губернії, місті, волості чи навіть селі. Перевагу такого підходу М. Бейкер вбачає в можливості наблизитися до осмислення подій та висновків на локальному прикладі, не намагаючись поставити досвід цього регіону в ширший національний контекст.

У роботі використано дослідження відомого американського історика Т. Снайдера, зокрема, праці «Червоний князь», присвяченого персоналії Вільгельма фон Габсбурга Лотрінгена (Василя Вишиваного) та «Криваві землі: Європа між Сталіним та Гітлером» [2011; 2015]. Якщо перша застосовувалася для аналізу впливу ролі В. Вишиваного на процеси розвитку національної

ідентичності мешканців Центральної України під час перебування на цих теренах як командира легіону Українських Січових Стрільців, то друга була одним із прикладів вдалого застосування хорологічного методу дослідження під час написання Т. Снайдером фундаментальної праці з історії тоталітарних режимів та їхньої політики в Україні.

Окремі аспекти селянських повстанських рухів, поширених на теренах Центральної України, насамперед григор'євського, розглянуто в працях А. Адамса [1977], А. Граціозі [2005]. У монографії польських істориків М. Мондзіка, М. Коженювського, К. Лятавєца, Д. Тарасюка «Поляки в Центральній та Східній Україні у 1832 – 1921 роках» проаналізовано суспільно-політичну діяльність поляків в умовах Української революції 1917 – 1921 рр. [2017].

Незважаючи на згадані здобутки істориків, наразі в українській історіографії немає цілісного дослідження, присвяченого процесам визвольних змагань 1917 – 1922 рр. на території Центральної України.

У Підрозділі 1.3. «Джерельна база» проаналізовано сукупність актуалізованих історичних джерел із історії Центральної України в добу визвольних змагань 1917 – 1922 рр. Джерельна база класифікується за видовою належністю (документи, наративи); походженням (документи Центральної Ради, Української Держави, Директорії УНР, органів місцевого самоврядування, листівки та відозви отаманів); фондоутворенням; станом археографічної розробки.

Згідно з класифікаційними принципами сучасного джерелознавства в дисертації застосовано схему класифікації джерел за їхніми типово-видовими характеристиками, формою походження та призначенням. Основою джерельної бази є широке коло неопублікованих архівних документів. Проведено архівну евристику в таких установах: Державні архіви Кіровоградської, Дніпропетровської, Черкаської, Запорізької, Полтавської, Київської областей; Галузевий державний архів СБУ, архіви Тимчасового зберігання СБУ Кіровоградської та Черкаської областей; Центральний державний архів вищих органів влади України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. Також було використано документи фондів Олександрійського краєзнавчого музею, Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, Літературно-меморіального музею імені І. Карпенка-Карого, музею «Історії євреїв Єлисаветграда», особистого архіву автора дисертації. За своїм змістом та зовнішньою формою вони є досить репрезентативними, вірогідними, автентичними.

Значну групу джерел становлять судово-адміністративні документи, які містять архівно-кримінальні справи учасників боротьби за незалежність України 1917 – 1922 рр. Це протоколи слідства, судових засідань, допитів, допитні листи, дані свідків, пояснення обвинувачених, вироки суддів. Необхідно зазначити, що серед судово-адміністративних матеріалів трапляються нормативні документи: зразки посвідчень, накази, відозви повстанських загонів та організацій. Ці документи вдалося виявити в

Галузевому державному архіві СБУ та архівах тимчасового зберігання СБУ Кіровоградської та Черкаської областей. Значний масив таких документів із архівного підрозділу УСБУ в Дніпропетровській області опубліковано в збірці документів «Провідники повстанського руху Придніпров'я», упорядкованій 2021 р. істориками Ю. Пахоменковим та О. Чепурком.

Друга група джерел – це листівки, відозви отаманів повстанських загонів, які діяли на теренах Центральної України, звіти представників Дісвої армії УНР про діяльність повстанських загонів, доповіді, телеграми.

У Галузевому державному архіві СБУ вдалося виявити й інші справи, які стосуються персоналій отаманів українського повстанського руху Центральної України. Йдеться насамперед про справи холодноярських старшин Г. Зінкевича та Ю. Горліса Горського. Ці матеріали є надзвичайно цінними для дослідників Холодноярської організації на теренах Серedinної України.

Цікаві знахідки виявлено в архівах тимчасового зберігання СБУ в Кіровоградській та Черкаській областях. В Архіві тимчасового зберігання СБУ Кіровоградської області автору вдалося знайти дві справи, які стосуються історії підпільного антибільшовицького руху в Єлисаветграді (нині Кропивницький). Як вдалося встановити під час аналізу документів, обидві справи були сфабриковані, а організації – фіктивними, тобто створеними працівниками каральних органів совєтської влади. Однак матеріали цих справ свідчать про антибільшовицькі настрої значної частини населення Єлисаветграда, одного з найбільших за кількістю населення міст Центральної України. Справи містять багато цікавих оригінальних документів, візуальних та картографічних джерел.

Чимало документів, які дотичні до процесів революційних трансформацій на теренах Центральної України, зберігається в Державному архіві Кіровоградської області. Зокрема, на увагу заслуговує справа № 97 «Звіти про політичне становище в районах, де діють банди та події по Єлисаветградському повіту. 1920 р.» фонду Р-347, яка містить значну кількість документів із історії антиросійського повстанського руху на території Єлисаветградського та Олександрійського повітів Херсонської губернії, що стосуються спалаху повстанства на теренах Центральної України влітку-восени 1920 р.

Серед матеріалів Державного архіву Кіровоградської області вдалося виявити маловідомі справи з обвинувачення Г. Нестеренка-Орла – отамана Холодноярської бригади 1921 – 1922 рр; священника А. Чучупака – брата отаманів Холодного Яру, повстанця Ф. Богдана. Матеріали цих справ уперше вводяться до наукового обігу.

З-поміж опублікованих документів з історії Української революції 1917 – 1921 рр. на теренах Центральної України привертають увагу археографічні публікації дніпровських істориків: В. Ченцова, О. Чепурка, Ю. Пахоменкова, Н. Юзбашевої. Йдеться про збірки документів «Провідники повстанського руху Придніпров'я (за матеріалами органів державної безпеки): збірник документів» та «Українська революція 1917 – 1921 рр. на

Придніпров'ї: збірник документів та матеріалів». В анотації до першого із згаданих видань зазначено, що на його сторінках висвітлюється історія національно-визвольної боротьби повстанців Криворіжжя та Дніпровського Надпоріжжя – регіонів України, які сьогодні розташовані в межах Дніпропетровської області та є частиною Придніпров'я. У книзі наведено документи радянських репресивних каральних органів державної безпеки (ВУНК, ДП, НКВС), які містять інформацію про методи боротьби більшовицького режиму з повстанцями, а також подробиці життєписів керівників та організаторів повстанських загонів.

Інша археографічна збірка, укладена дніпровськими краєзнавцями, що має назву «Українська революція 1917 – 1921 рр. на Придніпров'ї: збірник документів і матеріалів», побачила світ 2016 р. Значна частина джерел цього збірника – це документи Державного архіву Дніпропетровської області, але й трапляються й документи Державного архіву Запорізької області. Її укладачами стали Ю. Пахоменков та Н. Юзбашева. Документи збірника відображають процес українського національного державотворення на Придніпров'ї в 1917 – 1921 рр. Частина Придніпров'я географічно належить до історико-географічного регіону Центральна Україна, тому викликає значний інтерес у дослідників цих теренів періоду визвольних змагань 1917 – 1922 рр. Видання складається з 225 документів, що хронологічно охоплюють різні складові процесів Української революції на Придніпров'ї – від суспільно-політичних та соціокультурних процесів до повстанського руху проти російського більшовицького окупаційного режиму, який тривав на цих землях до 1922 р. Відповідно до визначених нами критеріїв меж Центральної України, лише частина Придніпров'я (Правобережжя) є її складовою частиною, тому автором дисертації було відібрано документи для висвітлення подій, які відбувалися на території регіону.

Важливою збіркою опублікованих документів є видання «Українсько-національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року. Док. і матеріали», упорядковані В. Верстюком. До неї ввійшли документи, які розкривають національні аспекти Української революції 1917 – 1921 рр. – від падіння самодержавства до проголошення Української Народної Республіки. Основу видання складають архівні документи та матеріали преси. Вони відтворюють широку географію національно-визвольного руху, його вплив на суспільно-політичні та соціокультурні процеси українського державотворення та формування української нації. Серед значної кількості архівних документів та матеріалів часописів виявлено тридцять чотири документи, які стосуються процесів суспільно-політичних трансформацій на теренах Центральної України.

У 2022 р. було видано збірку документів під назвою «Слисавет. Шлях до України. 1917 – 1923 рр.». Видання містить документи Державного архіву Кіровоградської області, що стосуються подій визвольної боротьби 1917 – 1923 рр., відібрані шляхом фронтального обстеження фондів. Вони складають вагомую частину документальної бази дослідження, оскільки терени

Центральної України значною мірою охоплюють територію сучасної Кіровоградської області. У збірці подано археографічну анотацію та наведено 240 документів. Значна їх частина – маловідомі джерела Державного архіву Кіровоградської області. Більшість із них уперше вводиться до наукового обігу. Зібрані документи насамперед стосуються історії зародження та реалізації українського питання на колишніх теренах Єлисаветградського та Олександрійського повітів Херсонської губернії періоду Української революції 1917 – 1921 рр.

До третьої групи джерел належать матеріали періодичних видань. Це синтетичний вид джерельної бази, який містить документи різних видів. Вони є важливим джерелом для висвітлення подій процесів визвольних змагань 1917 – 1922 рр. Використані в роботі матеріали часописів містять достатньо інформації про суспільно-політичні, соціокультурні, військово-політичні події, що відбувалися в Центральній Україні впродовж 1917 – 1922 рр. За походженням їх можна поділити на більшовицькі, повстанські національного спрямування, білогвардійські, анархістські. Деякі періодичні видання не мали політичного забарвлення.

Серед єлисаветградських часописів досить інформативно події суспільно-політичних трансформацій на теренах Центральної України висвітлювалися виданнями: «Голос Півдня», «Наше життя», «Війна та мир», «Друг народа», «Республіканець». Оригінальні матеріали розміщувалися на шпальтах анархістських часописів, що виходили в Єлисаветграді: «Набат», «Вільний голос». З-поміж більшовицьких видань чимало інформації про революційні події на теренах краю друкувалося в газеті «Вісті Єлисаветградської Ради Робітничих та Селянських депутатів». Інформацію про події антибільшовицького повстання 1918 р. у Єлисаветграді подавала газета «Вісник Одеського земства».

Серед часописів Черкащини досить інформативними були матеріали газети «Чигиринські вісті», «Народня воля». На сторінках цих видань чимало уваги приділялося боротьбі українських повстанців проти ворожих військових та політичних режимів.

Вагоме місце в дослідженні посідають наративні джерела особового походження: мемуари учасників визвольних змагань. Події Української революції 1917 – 1921 рр. на теренах Центральної України знайшли своє відображення в его-джерелах. Серед значного масиву мемуаристики стосовно перебігу подій на цих територіях, виокремлено найбільш змістовні та аналітичні, насамперед йдеться про спогади політичних та військових діячів, які були активними учасниками визвольних змагань 1917 – 1922 рр. на теренах регіону.

Джерельна база є достатньою для висвітлення теми. Подана класифікація свідчить, що вона становить цілісну систему документів, які є репрезентативними. Використаний різноманітний масив джерел уможливує комплексно дослідити основні питання заявленої проблематики дисертаційної праці.

У другому розділі «Формування національної ідентичності населення Центральної України в умовах революційних трансформацій 1917 – 1922 рр.» визначено, що в цей період під впливом революційних змін відбувалися процеси розвитку національної ідентичності українців та національних меншин, які проживали на теренах Центральної України.

У підрозділі 2.1 «Діяльність українських культурно-просвітницьких організацій періоду Центральної Ради» висвітлено процес відновлення організацій українолюбів на теренах регіону. Виявлено, що Українська революція 1917 – 1921 рр. супроводжувалася інтенсивною інтеграцією Центральної України до єдиного національно-територіального простору.

У процесі відновлення національної ідентичності на території цього історико-географічного регіону виокремлено два етапи, критеріями для яких є зміни в національно-визвольному русі, що суттєво вплинули на його розвиток. *Перший етап – березень – липень 1917 р.* на теренах Центральної України позначився бурхливим національно-культурним відродженням українців. У добу Центральної Ради в регіоні відновився та значно посилювався інтерес до української культури, часописів, театру, з'явилися вимоги навчання дітей у школах та проведення богослужінь українською мовою. Значна частина населення Центральної України, що раніше не замислювалася над своєю національною ідентичністю, почала усвідомлювати себе українцями та активно долучалася до процесів національного державотворення.

Подібні процеси відродження державності та нації відбувалися й в інших регіонах України. Це є підтвердженням думки про інтеграцію Центральної України до загальноукраїнського революційного процесу.

Національний склад Центральної України вирізнявся національною та релігійною строкатістю. Найбільш чисельними етнічними спільнотами були великороси, євреї, поляки. З'ясовано, що процеси українського національного та державного відродження в умовах суспільно-політичних трансформацій позначилися на їхній активності та самоорганізації. Діяльність громадських, культурно-просвітницьких, спортивних та політичних організацій цих етнічних спільнот у цей період значно поживалася.

Другий етап – серпень – грудень 1917 р. тривав в умовах зародження та поширення конфлікту російської та української революційних моделей. Встановлено, що спроби Тимчасового уряду, а згодом і російських більшовиків відірвати центральноукраїнський регіон від України та залишити його під владою російської адміністрації нашкодили на опір значної частини населення Центральної України. Виявлено, що в серпні–вересні 1917 р. після оприлюднення рішення Тимчасового уряду про виокремлення частин території Херсонської та Катеринославської губерній з-під юрисдикції Генерального Секретаріату переважна більшість населення регіону, мешканці міст та сіл виявили бажання бачити свій край частиною України, підпорядкованого українській владі. Щоправда міські думи деяких міст Центральної України, значною мірою неукраїнські за складом, підтримували Тимчасовий уряд. Установлено, що й вони в листопаді 1917 р. під впливом більшовицького

перевороту та проголошенню УНР, під тягарем невирішених економічних проблем, пов'язаних із політичною кризою в Росії, прийняли резолюції на підтримку Центральної Ради та Генерального Секретаріату.

З'ясовано, що результатом процесів формування української національної ідентичності серед населення цього регіону можна вважати високий відсоток підтримки українських політичних партій під час виборів до Всеросійських та Українських Установчих зборів. Досить високі показники на виборах здобули єврейські партії. Великороси підтримували проросійські політичні сили. Польські націоналістичні партії ігнорували вибори, натомість польські соціалісти підтримували більшовицькі партійні списки.

Установлено, що спроби російських більшовиків приєднати частину теренів Центральної України до складу Донецько-Криворізької республіки не схвалювало населення цього регіону, навіть ті місцеві ради, які підтримували більшовиків.

Аналіз процесів першого періоду Української революції в 1917 р. дозволяє вважати його важливим етапом формування національної ідентичності українців цього регіону.

У підрозділі 2.2. *«Вільнокозацький рух»* проаналізовано етапи розвитку руху Вільного козацтва на теренах Центральної України. На думку учасників визвольних змагань, саме на землях цього регіону, більшою мірою ніж на сусідніх, збереглися козацькі традиції, пам'ять про які підживлювалася мистецькою та культурно-просвітницькою діяльністю українолюбів наприкінці XIX – на початку XX ст. На цьому ґрунті навесні 1917 р. у північній частині Середньої України на Звенигородщині почав зароджуватися рух Вільного козацтва, який швидко поширився іншими регіонами України. З'ясовано, що найбільш масовим та організованим він був саме в Центральній Україні. Вільнокозацькі підрозділи на цих теренах виникали і в сільській місцевості, так і в містах.

Процеси появи та розвитку організацій Вільного козацтва на центральноукраїнських землях, варто поділити на кілька етапів. Перший (*квітень – листопад 1917 р.*) пов'язаний із організаційною, правоохоронною та культурно-просвітницькою діяльністю. Розвиток вільнокозацького руху на території Центральної України став прикладом для населення інших регіонів, які намагалися переймати цей досвід. Саме тому в жовтні 1917 р. чисельний з'їзд представників вільнокозацьких організацій всієї України відбувся в Чигирині, колишній столиці козацької держави. Кількість делегатів зібрання свідчила про значне поширення вільнокозацького руху Україною.

Другий (грудень 1917 – квітень 1918 р.) охоплює участь вільнокозацьких організацій у війні російських більшовиків проти УНР, коли значна частина осередків Вільного козацтва, яка раніше займалася правоохоронними та культурно-просвітницькими функціями, перетворилася на парамілітарні організації, що стали на захист УНР. Установлено, що найбільш дієвими та боєздатними були організації Вільного козацтва, сформовані на теренах Центральної України. Насамперед треба відзначити вільнокозацькі підрозділи

Звенигородщини на чолі з Ю. Тютюнником, Катеринославщини – Г. Горобця, Єлисаветчини – на чолі з Ф. Мелешком, Д. Лимаренком та І. Бондаренком. Саме значний опір Вільного козацтва завадив більшовикам, на відміну від інших регіонів, повністю захопити територію Центральної України. Під час другого етапу війни УНР проти Росії в союзі з німецькими та австро-угорськими збройними силами загони Вільного козацтва брали участь у звільненні міст та сіл Центральної України від російських окупантів.

Третій етап (травень – грудень 1918 р.) стосується конфлікту організацій Вільного козацтва з Гетьманатом П. Скоропадського, який, незважаючи на довіру з боку очільників цього руху, негативно ставився до парамілітарних військових структур. За доби Гетьманату вільнокозацькі загони було ліквідовано, а частину керівників заарештовано. З'ясовано, що значна частина провідників Вільного козацтва Центральної України опинилася в опозиції до Гетьманату. Спроби П. Скоропадського відновити козацтво в жовтні 1918 р. не залагодили конфлікту. Виявлено, що частина відновлених або сформованих підрозділів підтримала протигетьманське повстання, що значно посприяло очільникам Директорії у відновленні влади УНР на території регіону та у великих містах цього терену, зокрема в Єлисаветграді. Доведено, що протигетьманське повстання, яке відбувалося й під антиросійськими гаслами, пов'язаними з небажанням федерації з небільшовицькою Росією, сприяло кристалізації національної свідомості українського населення центральноукраїнського регіону.

Установлено, що загони Вільного козацтва, сформовані в Центральній Україні, відіграли вагомий роль у боротьбі з російськими більшовиками наприкінці 1918 – на початку 1919 р. Полк Січових Стрільців «Вільних козаків» Романа Самокиша разом із підрозділом отамана Сакви з Верхньодніпровська спромігся 1 січня 1919 р. звільнити Катеринослав від махновсько-більшовицьких військ і утримував це місто впродовж місяця. Виявлено, що вільнокозацькі організації на теренах Центральної України діяли до 1920 р., найдовше з-поміж інших регіонів України.

У підрозділі 2.3. *«Вплив соціокультурних процесів на формування духовної соборності населення Центральної України»* проаналізовано процеси «революції сприйняття», поширення духовної соборності серед мешканців Центральної України, вплив мистецької та культурно-просвітницької діяльності на свідомість населення інших регіонів України.

З'ясовано, що «революція сприйняття», яка полягала в усвідомленні значної частини населення українцями, на теренах Центральної України відбувалася під впливом тривалого перебування Українських Січових Стрільців з квітня 1918 р. по жовтень 1918 р. Виявлено, що в цей період серед населення регіону формувалася не лише українська національна ідентичність, а й почуття духовної соборності, тобто розуміння національної єдності українців, які тривалий період перебували під впливом процесів асиміляції, ліквідації національної окремішності українців.

УСС прибули на терени Центральної України навесні 1918 р. за умовами Берестейського миру в складі війська Австро-Угорщини. Вони взяли участь у ліквідації більшовицької окупації України та розгорнули активну культурно-просвітницьку діяльність на центральноукраїнських теренах, яка сприяла процесам поширення національної свідомості серед населення цього регіону.

Аналіз мемуарів січових стрільців дозволяє зробити висновок щодо їхньої поінформованості про історичні, культурні, мистецькі традиції Центральної України. Виявлено, якщо Запорозжя, де вони спочатку перебували, асоціювалося в галичан зі спадщиною українського козацтва, то терени землі «Низ» за реформою М. Грушевського або Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, січові стрільці, переважно мешканці Західної України, пов'язували з традиціями театрального мистецтва та іменами М. Кропивницького та І. Тобілевича.

Установлено, що перебування Українських Січових Стрільців на теренах Центральної України та їхня тривала культурно-просвітницька місія позитивно вплинули на формування почуття духовної соборності українців – і галичани, і мешканці центральноукраїнського регіону відчували себе представниками єдиної нації.

Виявлено, що вагомі результати національного відродження привернули увагу очільників російського більшовицького окупаційного режиму. Якщо в 1918 р. вони намагалися боротися із виявами, символами та досягненнями української культури, то в 1920 р. прагнули скористатися результатами українського відродження. Прикладом такої трансформації стала організація гастролей капели К. Стеценка теренами Середньої України як засобу пропаганди української радянської влади. Репертуар трупи, що складався з українських пісень у сучасному оранжуванні, мав великий успіх у населення краю, що свідчило про розвиток української національної ідентичності його мешканців.

У *третьому розділі «Феномен «множинної суверенності» в Центральній Україні»* проаналізовано появи та існування селянських організацій на теренах цього регіону, що було своєрідною рисою визвольних змагань 1917 – 1922 рр. Установлено, що особливістю революційних трансформацій на території Центральної України стало поширення феномену «множинної суверенності»: утворення локальних селянських організацій під проводом отаманів. Виявлено, що на теренах цього регіону існувало кілька таких утворень, які за однією з історіографічних традицій називають «селянськими республіками»: Холодноярська організація, Чигиринська республіка С. Коцура, квазідержавна отамана Н. Григор'єва, анархістські організації різних напрямів.

У *підрозділі 3.1. «Холодноярська організація»* розглянуто умови, періоди та особливості діяльності повстанського осередку під проводом отаманів Холодного Яру. Уточнено час та умови зародження повстанського руху, який очолили брати Чучупаки. Повстанська організація в Холодному Яру утворилася в 1918 р. в умовах протигетьманського повстання. У 1919 р. під час

антибільшовицького повстання під проводом отамана В. Чучупака виникли передумови для створення сталого осередку для боротьби з російською окупацією: більшовицькою та білогвардійською під гаслами боротьби за суверенну УНР. На території Холодного Яру утворилася організація, яка діяла на республіканських та демократичних засадах. Вища влада належала отаману, але свої рішення він мав погоджувати із радою старшин Холодноярської організації. На території, яку контролювали повстанці, також діяли організаційний суд та повстанком.

Установлено, що Курінь (Полк) Гайдамаків Холодного Яру перебував у складі регулярної армії УНР упродовж січня – травня 1919 р. Окрім військових операцій проти австро-німецьких військ, російських більшовиків та білогвардійців, коцурівців, учасники Холодноярської організації провадили значну культурно-просвітницьку роботу серед населення Центральної України.

Холодноярська організація існувала впродовж 1918 – 1922 рр. Холодноярські отамани поширювали національну ідею серед населення, що сприяло тривалій боротьбі проти російських окупантів. Виявлено, що досвід визвольної боротьби повстанців Холодного Яру мав значний вплив на формування національної ідентичності, патріотизму та соборності українців різних поколінь упродовж XX – XXI ст.

У підрозділі 3.2. *«Повстанський рух під проводом отамана Н. Григор'єва»* висвітлено події, пов'язані зі спробою цього ватажка заснувати на теренах Центральної України оригінальне квазідержавне утворення. Уточнено, що григор'євський повстанський рух зароджувався на території регіону, який входив до складу Єлисаветградського та Олександрійського повітів Херсонської губернії, улітку-восени 1918 р. Доведено, що його рушійною силою було середнє та заможнє селянство Центральної України. За підтримки григор'євців у лютому 1919 р. в Єлисаветграді, одному з найбільших міст Центральної України, було встановлено владу більшовиків. У травні 1919 р. після повернення григор'євців з Півдня України терени цього регіону стали центром великого антибільшовицького повстання, яке проходило під антиросійськими та антисемітськими гаслами. Під час заколоту значна частина Центральної України опинилася під владою отамана Н. Григор'єва, що створило передумови для появи квазідержавного утворення під проводом отамана, яке нагадувало терористичну диктатуру. Демократичні пункти його універсалу виявилися декларативними. Установлено, що на територіях, підконтрольних григор'євцям, здійснювалися єврейські погроми. Найбільший з них відбувся в Єлисаветграді 15 – 19 травня 1919 р. З'ясовано точну кількість жертв погрому: 390 осіб. Виявлено факти порятунку євреїв представниками інших національностей: українцями, грузинами, німцями, росіянами.

Повстання Н. Григор'єва, яке він не спромігся поширити поза межами Центральної України, було придушене більшовиками наприкінці травня 1919 р. У липні 1919 р., після вбивства отамана Н. Григор'єва махновцями, цей напрям повстанського руху припинив своє існування.

У підрозділі 3.3 «Анархісти на теренах Центральної України 1918 – 1921 рр.» розглянуто діяльність анархістських організацій різних напрямів. Встановлено, що важливим осередком анархістського руху в 1919 р. був Єлисаветград. З'ясовано, що першу спробу впровадження анархістських експериментів на території Серединної України здійснила М. Никифорова. У березні 1918 р. підпорядкований їй батальйон намагався захопити Єлисаветград. Містяни повстали проти анархістів і змусили їх залишити місто. У квітні 1919 р. в Єлисаветграді відбувся з'їзд анархістських конфедерацій «Набат», на якому вперше було порушено питання про поширення досвіду діяльності анархістських організацій із міст у села за прикладом махновського руху, що був популярним серед селянства Південної України. Однак реалізувати цей задум не вдалося. Установлено, що селянство Центральної України переважно підтримувало ідеї української державності, про що свідчив значний розмах повстанства уенерівської течії в цьому регіоні впродовж періоду визвольної боротьби 1917 – 1922 рр.

Виявлено, що під час григор'євського антибільшовицького повстання анархісти, незважаючи на опозицію до більшовиків, боролися з підрозділами отамана і зазнали значних втрат, що послабило їхні позиції в регіоні.

З'ясовано, що новий етап анархістського руху в Центральній Україні, як окремої форми феномену «множинної суверенності», пов'язаний із перебуванням на теренах цього регіону загонів Партизансько-Повстанської армії України ім. Н. Махна. Після поразки в Південній та Східній Україні в червні 1919 р. частина махновців відступила на терени Центральної України. Упродовж літа 1919 р. на території Серединної України Н. Махну вдалося чисельно збільшити сили, долучивши до свого складу місцеві повстанські загони, та покращити організаційну структуру свого війська, яке після реорганізації стало подібним до регулярної армії. Установлено, що Партизансько-Повстанська армія України ім. Н. Махна відновилася та кількісно зросла саме в Центральній Україні, що стало передумовою та запорукою перемог восени 1919 р. – одного з найбільш успішних періодів в історії махновського руху. З'ясовано, що під час перебування на теренах Центральної України махновці, на відміну від Лівобережжя та Півдня, не провадили своїх анархістських експериментів, а відзначилися військовою боротьбою з російськими червоноармійцями та білогвардійцями.

Аналіз феномену «множинної суверенності» на теренах Центральної України дозволяє виокремити особливості цього історичного регіону порівняно з іншими. Наприклад, на території Південної України селянські квазідержавні утворення були переважно анархістськими чи анархо-комуністичними. Місцеве селянство симпатизувало прихильникам організації суспільства на засадах бездержавності. Водночас на Півдні України існували республіки, які перебували під впливом більшовиків або українських радянських соціалістичних партій, зокрема Баштанська та Висунська.

На Поділлі такі квазідержавні утворення виникали під впливом більшовицької агітації, наприклад, Летичівська (Меджибізька) республікою,

або були організовані особистостями, не пов'язаними з жодною ідеологією, – Пашківська республіка.

Доведено, що незважаючи на те, що на центральноукраїнських теренах теж діяли різні за політичними симпатіями селянські республіки, найбільшою підтримкою населення користувалися отамани Холодноярської організації, які були прихильниками республіканської форми української державності. Холодний Яр відіграв вагомий роль у формуванні української національної ідентичності. Установлено, що саме під впливом цієї організації ідею визвольної боротьби підтримували інші отамани Центральної України.

У четвертому розділі **«Військово-політична боротьба на території Центральної України»** проаналізовано опір українських регулярних та парамілітарних збройних формувань російській окупації цього регіону.

Підрозділ 4.1. «Міський антибільшовицький повстанський рух 1918 – 1921 рр.» стосується аналізу організації та наслідків збройних виступів населення Єлисаветграда, Нікополя та Кривого Рогу проти окупаційної російської влади. Встановлено, що під час Української революції 1917 – 1921 рр. антибільшовицькі та антиросійські повстання охоплювали не лише села Центральної України, де проживало переважно українське населення, а й великі міста цього регіону, у яких воно не становило більшості. Так, у 1918 – велике антибільшовицьке повстання відбулося в Єлисаветграді. У 1919 р. – у Нікополі та знову в Єлисаветграді, а в 1920 р. – у Кривому Розі. Ці повстання можна вважати антибільшовицькими, і антиросійськими, бо відбувалися вони під антиросійськими гаслами.

У 1918 р. у Єлисаветграді вибухнуло повстання містян проти спроби більшовиків та анархістів установити в ньому советську владу. Установлено, що ці події ввійшли в історію під назвою «Народне повстання». Для відсічі більшовикам та їхнім союзникам представники місцевого самоврядування створили «Тимчасовий революційний комітет». Визначено, що повстання мало два етапи – під час першого більшовиків та анархістів із батальйону М. Никифорової вдалося вибити з міста. А на другому етапі містяни захищали Єлисаветград від ворога, який намагався відновити контроль, насамперед над важливою ділянкою залізниці в Центральній Україні, однак не зміг досягти цього. З'ясовано, що Єлисаветградське народне повстання 1918 р. завадило більшовикам відновити владу над значною частиною Центральної України та не дозволило швидко перекинути війська за потрібними напрямками. Виявлено, що організований виступ єлисаветградців став чи не єдиним випадком в історії Української революції 1917 – 1921 рр., коли містяни власними силами, без допомоги регулярного або повстанського підрозділу, змогли захистити місто від червоноармійців.

Іншим містом Центральної України, у якому відбулося велике антибільшовицьке повстання, став Нікополь – значний промисловий центр цього регіону. У 1919 р. більшовики нав'язали українським селянам політику «воєнного комунізму», що спричинило значний опір населення. Навесні 1919 р. українськими селами прокотилася хвиля повстань. У містах, які

перебували під контролем більшовиків, збройних виступів проти советської влади траплялося значно менше, тому Нікополь став винятком. З'ясовано, що головною причиною повстання була продовольча диктатура більшовиків. На відміну від елісаветградського повстання збройний виступ мешканців Нікополя та села Лапінки був невдалим. Установлено, що головною причиною поразки повстання була нестача зброї в його учасників, далася взнаки і відсутність пароплавів у повстанців.

Третім містом Центральної України, у якому розгорнулося антибільшовицьке повстання, був Кривий Ріг – один із потужних промислових центрів Серединної України. Ініціатором та керівником повстання, яке відбулося в травні 1920 р., був К. Пестушко. Успішне антибільшовицьке повстання в Кривому Розі дало змогу К. Пестушку сформувати боєздатну військову одиницю, згодом переформатовану на зразок регулярної частини, яка вдало діяла впродовж усього 1920 р. на теренах Херсонської та Катеринославської губерній, Центральної та Південної України. Повстання в Кривому Розі в травні 1920 р. за характером можна трактувати як антибільшовицьке та антиросійське.

У підрозділі 4.2. «Перший Зимовий похід армії УНР у Центральній Україні» розглянуто період перебування війська під проводом М. Омеляновича-Павленка в цьому регіоні. З'ясовано, що організатори рейду свідомо спрямували рух армії УНР до Центральної України. Саме на цих територіях вони планували протриматися до весни 1920 р. за підтримки свідомого українського селянства та отримати підтримку від впливових осередків повстанства, сформованих у 1918 – 1919 р., насамперед Холодноярської організації та повстанців отамана А. Гулого-Гуленка.

Доведено, що перебування армії Першого Зимового походу на теренах Центральної України було найдовшим з-поміж решти інших регіонів. Військо М. Омеляновича-Павленка перебувало в Серединній Україні з січня по квітень 1920 р. Розрахунки очільників рейду справдилися. Виявлено, що керманичі війська УНР відзначили високий рівень національної свідомості мешканців Центральної України, яке надавало значну підтримку учасникам Першого Зимового походу. Установлено, що армія УНР поповнилася повстанцями цього регіону під проводом отаманів А. Гулого-Гуленка, В. Недайкаші, Г. Нестеренка-Орла. Уперше розглянуто вплив антибільшовицького повстання в селі Злинка на військові операції армії УНР. З'ясовано, що Злинське антибільшовицьке повстання у квітні 1920 р. посприяло армії УНР Першого Зимового походу здобути Вознесенськ і стало найбільшим успіхом українського війська під час рейду.

Підрозділ 4.3. «Селянський антиросійський повстанський рух 1919 – 1920 рр.» репрезентує особливості повстанства в Центральній Україні цього періоду. З'ясовано, що терени регіону протягом усього періоду боротьби за незалежність 1917 – 1922 рр. залишалися впливовим осередком антиросійського повстанського руху. Установлено, що початком спротиву населення цього регіону російській окупації був грудень 1917 – січень 1918 р.,

коли опір більшовицьким військам чинили загони Вільного козацтва. Виявлено, що на території Центральної України цей спротив був особливо сильним. З'ясовано, що наприкінці 1918 р. колишні учасники вільнокозацького руху та загони козацтва, сформовані восени 1918 р., активно долучилися до протигетьманського повстання, бо після проголошення П. Скоропадським грамоти про федерацію з небільшовицькою Росією вбачали в цьому рішенні загрозу українській державності. Цим можна пояснити масовий повстанський рух на підтримку Директорії УНР наприкінці 1918 р. Боротьбу проти проросійського курсу гетьмана можемо вважати другим етапом повстанського руху на теренах Серedinної України, який довів свою не лише антибільшовицьку, але й антиросійську спрямованість.

Установлено, що навесні 1919 р. селянство центральноукраїнських теренів активно долучилося до повстанських загонів, які боролися з більшовицьким режимом. У значної частини українського селянства цей режим асоціювався з Росією. Виявлено, що повстанський рух у Центральній Україні, де проживало переважно українське населення, був особливо чисельним та потужним, бо поєднував у собі національні та соціальні чинники. Найбільшими виявами спротиву були холодноярське повстання та рух отамана Н. Григор'єва, які значно послабили більшовицьку владу в Україні в 1919 р. Лідери російських окупантів були змушені визнати свою поразку під час війни з українським селянством, організованим отаманами у військові нерегулярні підрозділи.

З'ясовано, що впродовж серпня 1919 – січня 1920 р. повстанські загони отаманів Центральної України боролися вже проти підрозділів Збройних Сил Півдня Росії. Установлено, що найбільш чисельними та успішними в цій боротьбі була Холодноярська організація, загони отамана С. Коцура, Ф. Богдана, А. Гулого-Гуленка, С. Туза, М. Мелашка, Т. Гладченка, Г. Нестеренка-Орла, Н. Махна. Український повстанський фронт став одним із вагомих чинників поразки російських білогвардійців в Україні в 1919 р.

З'ясовано, що на початку 1920 р. після відступу денікінців до Криму розпочався новий етап повстанства в Центральній Україні: боротьба з російськими більшовиками, яка тривала до завершення періоду визвольних змагань 1922 р. Виявлено, що найбільш чисельними та успішними були загони отаманів Холодноярської бригади, Олександрійська повстанська повітова дивізія К. Пестушка, Чорноліський полк П. Хмари, загони М. Мелашка, Г. Нестеренка, Я. Мамає (Щириці).

У підрозділі 4.4. *«Антибільшовицький селянський повстанський рух 1921 – 1922 рр.»* розглянуто особливості повстанства в Центральній Україні на останньому етапі боротьби за незалежність. У 1921 р. повстанський рух у регіоні розвивався під впливом двох чинників. Перший уособлювали сталі осередки повстанства, зокрема Холодноярська організація, загони П. Хмари, Чорного Ворона, Я. Мамає, Л. Загороднього, Д. Гупала, М. Голика-Залізняка, братів Іванових. Вони продовжували боротьбу з російським більшовицьким окупаційним режимом, яку розпочали в 1920 р. Серед них можна виокремити

осілі осередки повстанства – район Холодного Яру, а також рухливі повстанські загони степової частини Центральної України: Л. Загороднього та Г. Іванова.

Виявлено, що інший напрям повстанського руху в 1921 р. був пов'язаний зі спробою організації антибільшовицького (антиросійського) повстання в Україні очільниками Повстансько-Партизанського штабу. Згідно з їхніми планами територія України була розподілена на групи та райони. Установлено, що Центральна Україна входила до складу Південної групи, що охоплювала терени Південної та Центральної України. Південна група, діяльність якої мала охопити й центральноукраїнські терени, складалася з чотирьох повстанських районів. Центрами четвертого району були визначені міста Єлисаветград та Олександрія. Штаб району розташовувався в Глодосах, великому селі, яке протягом визвольних змагань було одним із потужних центрів повстанського руху Центральної України. Виявлено, що в організаторів антибільшовицького повстання 1921 р. існували плани про перенесення центру Південної групи з Кишинєва до Глодосів, що дало б змогу краще підготуватися до його організації, однак ці наміри не були реалізовані. Одним із основних завдань групи було захоплення влади в Єлисаветграді, однак цей задум також не вдавсь.

З'ясовано, що організатори антибільшовицького повстання 1921 р. розглядали терени Центральної України як важливий осередок підтримки рейду війська УНР. Незважаючи на проголошену більшовиками зміну економічного курсу щодо селянства, який полягав у значних поступках влади на їхню користь, повстанці Центральної України продовжували боротьбу з російським окупаційним режимом. Однак прорахунки очільників повстання та відсутність підтримки з боку Польщі та Румунії спричинили поразку Другого Зимового походу 1921 р.

Виявлено, що після невдалої спроби організації антибільшовицького повстання в 1921 р. Центральна Україна залишалася одним із потужних осередків спротиву російській окупації України. Цьому сприяла реорганізація Холодноярської бригади, формування загонів під проводом нових отаманів – Г. Нестеренка та Л. Загороднього. Однак під впливом нової економічної політики, втоми від війни, зменшення чисельності учасників повстанського руху, амністії, еміграції, арештів отаманів більшовикам вдалося поступово ліквідувати впливові повстанські осередки Центральної України. Операція з арешту залишенців (холодноярських отаманів) восени 1922 р. спричинила згортання масового повстанського руху в цьому регіоні.

Аналіз військового протиборства на теренах Центральної України дозволяє зробити висновок про сильні антиросійські настрої мешканців цього регіону. Упродовж 1922 рр. повстанці Серединної України боролися проти ворогів української державності не під впливом примусу чи пропаганди, а з переконань, які базувалися на соціально-економічному та національному ґрунті. Такі процеси можна вважати результатом «революції сприйняття»: під впливом процесів Української революції 1917 – 1921 рр. значна частина

населення цього регіону усвідомила себе українцями та продовжувала чинити спротив російським окупантам майже до середини 20-х рр. XX ст.

ВИСНОВКИ

Актуальним завданням сучасної вітчизняної історіографії є осмислення територіального розмаїття України. Одним із найменш досліджених теренів і досі залишається Центральна Україна. Відповідно до розроблених критеріїв територіального поділу України існує п'ять великих історико-географічних регіонів: Правобережжя, Лівобережжя, Слобожанщина, Західна Україна, Південна Україна. Територію Центральної України маємо підстави вважати регіоном другого (середнього) рівня в складі Правобережної України.

Розробка критеріїв регіонального поділу – необхідна передумова вивчення регіону. У новітній історіографії відсутній усталений погляд на визначення меж історичних регіонів. На нашу думку, одним із прийнятних географічних критеріїв може вважатися гідронімічний – водні артерії України. Тому межі Центральної України за обраними критеріями сягають на сході р. Дніпро, на заході – р. Синюха, Гнилий Тікич, Південний Буг, на півдні – р. Південний Буг, на півночі – р. Рось. У досліджуваній нами період визвольних змагань 1917–1922 рр. ці терени в адміністративному відношенні були частиною Київської, Херсонської, Катеринославської, Кременчуцької, Миколаївської губерній.

Історичними підставами для виокремлення цього регіону є сукупність таких чинників: виникнення та поширення козацтва на цих територіях у XVI – XVIII ст.; створення українського професійного театру в XIX ст.; поява та розвиток артільного кооперативного руху в XIX ст.; зародження та поширення Вільного козацтва; створення та діяльність чисельних селянських повстанських організацій; масовий антиросійський повстанський рух періоду визвольних змагань 1917 – 1922 рр.

На територіально-адміністративній мапі сучасної України терени Центральної України охоплюють території окремих районів Кіровоградської, Черкаської, Дніпропетровської, Миколаївської, Полтавської та Запорізької областей. Найбільша частина території Середньої України – це терени Кіровоградської, Дніпропетровської та Черкаської областей.

Із географічними особливостями були пов'язані характерні ознаки економічного розвитку центральноукраїнського терену та його спеціалізація. Це переважно степова зона, своєрідні риси якої мали вагомий вплив на процеси революційних трансформацій на цих землях у 1917 – 1922 рр. Економіка Центральної України мала переважно аграрний характер. Цьому сприяли великі площі родючих чорноземів, які вплинули на формування значного прошарку заможного селянства на цих територіях. Наприкінці XIX ст. саме в Центральній Україні, в Єлисаветградському повіті Херсонської губернії з ініціативи М. Левитського, зароджувався український артільний (кооперативний) рух. Ці чинники сприяли формуванню чисельного прошарку середнього та заможного українського селянства, яке в період визвольних

змагань 1917 – 1922 рр. стало рушійною силою селянських повстанських рухів. Центральна Україна впродовж усього періоду революційних трансформацій залишалася потужним та впливовим осередком українського повстанства на підтримку процесів Української революції 1917 – 1921 рр.

Однак економіка Центральної України не мала винятково аграрного характеру. На цих теренах існувало декілька потужних промислових центрів, що постали під час промислового перевороту 60 – 90-х рр. XIX ст. Мова, насамперед, про такі міста як Кривий Ріг, Нікополь та Єлисаветград. Населення центральноукраїнських міст, на відміну від сіл, переважно було неукраїнським. Проте міста Серединної України не стали опорою більшовицького режиму в цьому регіоні, попри те, що комуністи вважали пролетаріат вагомою частиною своєї соціальної бази підтримки. У великих містах Центральної України впродовж 1918 – 1921 рр. відбулися антибільшовицькі повстання. Три повстання: двічі в Єлисаветграді та Кривому Розі призводили до тимчасової ліквідації окупаційної влади в населених пунктах, які були важливими економічними центрами та транспортними вузлами Центральної України. Ці повстання мали підтримку населення міст центральноукраїнського регіону. На підставі аналізу цих епізодів визвольних змагань 1917 – 1922 рр. можемо зробити висновок, що у великих містах Центральної України існували антибільшовицькі та антиросійські настрої серед мешканців, які підтримували організаторів повстань. Частина з них мала успіх та призводила до тимчасової ліквідації окупаційної для українців влади.

Іншою особливістю регіону періоду боротьби за незалежність 1917 – 1922 рр., пов'язаного з його територіальною та економічною специфікою, була значна довжина залізничних колій, що робило ці терени важливою ділянкою «рейкової війни» або «війни вокзалів». Цей вагомий чинник впливав на процес зміни влад та революційних трансформацій на території Центральної України. Великими залізничними станціями регіону були Знам'янка, Бобринська, Довгінцеве, Помічна, Єлисаветград, Долинська. Довжина залізничних колій Серединної України становила близько 3 тис. км., на відміну від окраїнних, прикордонних регіонів України, центральноукраїнські терени не могла оминути жодна з впливових сил військово-політичної боротьби революційного періоду 1917 – 1922 рр. Терени Центральної України були вигідним стратегічним плацдармом, з якого відкривалися шляхи до вузлових у військовому або адміністративному значенні пунктів Лівобережжя, Правобережжя, Півдня та Півночі України.

Особливість степових ландшафтів Центральної України сприяла успішним тактичним маневрам кавалерійських частин, посилених тачанками з кулеметами, які вдало використовувалися українськими повстанцями, насамперед махновцями. Лісові ландшафти Центральної України сприяли розгортанню чисельного повстанства. Саме ця природня специфіка стала однією з причин появи потужного та впливового повстанського руху в Холодному Яру, який упродовж тривалого періоду боротьби за незалежність 1917 – 1922 рр. залишався одним із її вагомих осередків.

Своєрідною рисою Серединної України як історико-географічного регіону був багатонаціональний склад населення, який почав формуватися ще з часів перебування її північних теренів у складі Речі Посполитої, а південних – Російської імперії, яка проводила політику колонізації цих земель шляхом заселення представниками інших народів. Унаслідок цього, окрім українців, значні прошарки населення складали росіяни (великороси), поляки, євреї, серби, німці.

Навесні 1917 р. під впливом російської революції в Центральній Україні розпочався процес революційних трансформацій, який був складовою російської та Української революцій. Упродовж весни 1917 р. конфлікту між цими революційними моделями не було. Про це свідчать рішення зборів українських губернських громад, які відбулися під впливом та згідно з рішеннями Всеукраїнського національного конгресу 6-8 квітня 1917 р. у Києві. Аналіз рішень цих представницьких зібрань, які проходили в травні 1917 р., дозволяє помітити підтримку процесів російської революції, попри негативну оцінку російського впливу на історію українських земель та долю населення впродовж XVII – XX ст. Незважаючи на такі висновки, лідери українського національного руху виступали за автономію України в складі федеративної Росії. Цей факт можна пояснити тривалим перебуванням в складі Російської імперії, а зміни на краще лідери та рушійні сили Української революції вбачали в позитивних змінах революційних трансформацій, що відбувалися в Росії та Україні.

Доба Центральної Ради позначилася потужним національно-культурним піднесенням, яке В. Винниченко назвав «відродженням нації». У Серединній Україні значно посилювався інтерес до української культури, періодичних видань, театру, який досяг високого професійного рівня саме на цих землях наприкінці XIX ст. Саме тоді почали функціонувати або були відроджені «Просвіти», що стали впливовими центрами поширення національної свідомості на території регіону.

Особливістю Центральної України в період визвольних змагань 1917 – 1922 рр. було зародження та значне поширення вільнокозацького руху. Перші підрозділи Вільного козацтва були засновані на Звенигородщині, у північній частині Центральної України. Невдовзі цей рух досяг значної популярності на інших теренах Черкащини, на Єлисаветчині та правобережжі Катеринославщини. Організації Вільного козацтва різних напрямів діяльності виникали не лише в селах, але й у містах Центральної України. На думку сучасників тих подій та дослідників окресленого періоду, причиною цього була історична спадщина краю, пов'язана з козацтвом, та національний склад населення центральноукраїнського регіону, переважно український. У жовтні 1917 р. Всеукраїнський з'їзд вільного козацтва відбувся в Чигирині, одному з міст Центральної України.

Під впливом українізації краю в значній кількості мешканців регіону розвинулося почуття національної ідентичності, тому вони підтримували цей процес у різних формах, тобто стало фактом «революції сприйняття». На це

вплинуло кілька чинників: історичне минуле, національна ідентичність, просвітницька діяльність українолюбів XIX ст., національно-культурне відродження, пов'язане з процесами Української революції. Особливо яскраво це виявилось влітку 1917 р., коли виник перший конфлікт російської та Української революцій, пов'язаний із прагненням Тимчасового уряду приєднати терени Центральної України (Катеринославської та Херсонської губерній) до складу Росії. Рішення сільських та повітових органів місцевого самоврядування свідчать про підтримку української влади, довіру до лідерів Центральної Ради, Генерального Секретаріату, серед яких було чимало представників цього регіону: В. Винниченко, М. Левитський, І. Мазепа.

Натомість міські думи Центральної України, серед керівного складу яких українці не мали більшості, були прихильниками російського революційного вектора, тому обережно поставилися до визнання української влади, надаючи перевагу російському Тимчасовому уряду. Однак у процесі революційних трансформацій під впливом економічних проблем, які не міг вирішити Петроград, надалі більшовицького перевороту, розгону Установчих зборів, думи цього регіону почали визнавати Центральну Раду та Генеральний Секретаріат, як органи влади, з якими необхідно продовжувати співпрацю для вирішення економічних проблем своїх громад, бо влада більшовиків, на їхній погляд, не мали жодної легітимності. Наприкінці 1917 р. міські думи та повітові ради більшості територіально-адміністративних одиниць Центральної України, мова насамперед про Херсонську та Катеринославську губернії, визнали їхнє входження до складу УНР. Під час виборів до Установчих зборів українські політичні партії, зокрема УПСР, здобули вагому підтримку українського населення цього регіону.

Спроби більшовиків приєднати частину теренів Центральної України, мова про Криворіжжя, до складу штучно створеної ними Донецько-Криворізької республіки також зазнали краху. Це рішення не підтримали навіть прихильники більшовиків цього регіону, про що свідчать рішення місцевих рад, які, на думку окремих дослідників, слід сприймати як акт народного волевиявлення.

У добу війни російських більшовиків проти України, яка розпочалася в грудні 1917 р., червоним не вдалося повністю захопити територію Центральної України. Це можна пояснити кількома чинниками: географічним розташуванням Центральної України, віддаленої від північних та східних теренів, та відсутністю підтримки більшовицької влади серед місцевого населення, яку вони мали в інших регіонах, зокрема на Сході, Півдні та Півночі України. За таких обставин російські більшовики були змушені перекидати до Центральної України військові частини зі сходу та півночі, але не завжди були спроможними це зробити, а серед місцевих мешканців їхні революційні експерименти не знаходили підтримки. У цьому випадку в містах досліджуваного регіону вони зіштовхнулися з антибільшовицькими повстаннями, а в сільській місцевості до подібних настроїв додався ще й національний чинник: населення захищало свої території не лише від

більшовиків, а й від росіян-чужинців, що намагалися встановити в Україні російську владу.

У грудні 1917 – січні 1918 р. вільнокозацькі підрозділи Черкащини, Єлисаветчини та Катеринославщини виявилися найбільш чисельними, організованими та боєздатними під час відсічі російській більшовицькій агресії. Запеклий опір окупантам чинило Вільне козацтво Катеринославщини. На Звенигородщині на початку 1918 р. вільнокозацькі підрозділи зуміли зупинити наступ більшовиків. У Єлисаветграді влада більшовиків була нетривалою. Вони швидко втратили її в березні 1918 р. після потужного, організованого місцевою владою «Народного повстання». Частину території Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, на якій діяли чисельні та організовані загони Вільного козацтва, більшовики також виявилися неспроможними захопити.

У наступні роки визвольних змагань, зокрема у 1918 – 1919 рр., рух Вільного козацтва на теренах Центральної України зберігав вплив на революційні процеси цього регіону. Зокрема, з підрозділами Вільного козацтва пов'язаний один із найбільших успіхів українського війська на початку 1919 р. Так, полк Січових Стрільців «Вільного козацтва» під проводом Р. Самокиша, сформований на теренах Центральної України, звільнив Катеринослав від махновців і більшовиків та утримував це місто протягом січня 1919 р.

За часів Гетьманату в Центральній Україні відбувалися важливі соціокультурні трансформації, пов'язані з тривалим перебуванням на території від Олександрівська до Єлисаветграда чисельного підрозділу Українських Січових Стрільців (УСС) на чолі з самим В. Вишиваним, за влучною характеристикою істориків, українським патріотом із династії Габсбургів: Вільгельмом фон Габсбургом Лотрінгеном. Центральноукраїнські терени асоціювалися у вояків легіону УСС, сформованого в Західній Україні, з потужними українськими історичними та культурними традиціями. Якщо Запорозжя сприймалося галичанами, як важлива складова козацької історії, то терени Єлисаветчини (Єлисаветградського повіту Херсонської губернії) передусім асоціювалися в їхній свідомості з місцем формування українського професійного театру, пов'язаного з іменами М. Кропивницького та І. Тобілевича, а також розвитком українського кооперативного руху, ініційованого «артільним батьком» М. Левитським. Процес перебування галичан на теренах Центральної України можемо вважати яскравим виявом «революції сприйняття»: усвідомлення себе українцями, єдиною нацією, яку можна позначити терміном духовна соборність, що є передумовою політичної соборності.

Січові стрільці встановили приязні взаємини з мешканцями Центральної України. Вони надавали підтримку не лише населенню нейтрально налаштованому і до Центральної Ради, і до Гетьманату, але й представникам організацій Вільного козацтва Єлисаветградського повіту, що перебували в опозиції до влади П. Скоропадського. Спогади свідчать, що українських державників галичани вбачали не в проросійсько налаштованих представниках

місцевої влади Гетьманату, а в нейтральних до суспільно-політичних процесів носіях української культури або тих, хто перебував в опозиції до П. Скоропадського. Період перебування січового стрілецтва в Центральній Україні, соборницької місії та гарних стосунків з її мешканцями вагомо відтворено в его-документах учасників тих подій: галичан та наддніпрянців, які стали прикладом порозуміння між українцями різних регіонів у її центральній частині. Саме за підтримки УСС вдалося зберегти національно свідомі сили цього регіону, які, після відходу січових стрільців на Буковину, в листопаді 1918 р. зуміли швидко відновити владу УНР в Єлисаветі – одному з найбільших міст цього регіону.

Проте влада Директорії на центральноукраїнських теренах тривала недовго. Наприкінці січня – на початку лютого 1919 р., на відміну від першої війни проти УНР, більшовикам вдалося встановити свою владу в Центральній Україні. Цьому посприяла сумнозвісна отаманщина – деструктивний рух очільників частини українського повстанства (отаманів) проти Директорії УНР. Саме за їхньою допомогою більшовики захопили Катеринослав та Єлисаветград, який на початку 1919 р. став губернським центром Херсонщини. Тоді на бік більшовиків перейшли чисельні загони отаманів С. Коцура та Н. Григор'єва. Вагомий вплив мала й більшовицька агітація на українське селянство та розчарування у власній владі, якій українське населення не надало достатньо часу для реалізації своєї політики. Повстання отаманів проти Директорії розпочалися вже в перший місяць після відновлення УНР – січні 1919 р.

Своєрідною рисою революційних трансформацій на території Серединної України в 1919 р. став феномен «множинної суверенності», тобто утворення локальних селянських організацій, подібних до державних, під проводом отаманів, які за однією з історіографічних традицій називають республіками. На відміну від інших регіонів України, де теж траплялися подібні явища, селянські організації на території Центральної України були тривалішими в часі та мали більш вагомий вплив на революційні процеси. На центральноукраїнських теренах такими були Холодноярська організація, Чигиринська республіка С. Коцура, територія, підконтрольна отаману Н. Григор'єву у квітні-травні 1919 р. Політичний напрям цих організацій, структура їхньої влади, ставлення до процесів українського державотворення, незважаючи на те, що їхні очільники та рушійні сили були українцями, не були схожими. Якщо Холодноярська організація відзначалася сталою державницькою позицією та чіткою організаційною структурою і не була прив'язана до особистості отамана, який її очолював, то організації С. Коцура та Н. Григор'єва мали антидержавницький напрям та вирізнялися регіональною ідентичністю. Упродовж 1919 р., за винятком січня, вони боролися проти УНР. Це можна пояснити впливом ідеології комунізму, соціалізму та анархізму на українських отаманів, що призвело до поширення політичної, соціально-деструктивної отаманщини на території регіону.

Найбільш тривалою в часі та впливовою на події була Холодноярська організація, яка існувала під проводом різних отаманів, серед яких вирізнялася родина Чучупаків, упродовж 1918 – 1922 р. Холодноярці відзначилися не тільки військовою боротьбою проти російських окупантів, а й вагомою соціокультурною діяльністю, яка досі впливає на покоління українців від 20-х рр. XX ст. до сьогодення.

Дві інші організації були менш впливовими та тривалими в часі, однак теж мали значний вплив на процеси суспільно-політичних трансформацій революційного періоду 1919 р. Особливо це стосується руху під проводом отамана Н. Григор'єва, що виокремився як своєрідний напрям повстанства під час збройного виступу проти більшовиків у травні 1919 р. Територією григор'євського руху були охоплені землі Центральної України, а його рушійною силою було місцеве селянство. Центрами григор'євщини стали населені пункти Олександрія та Верблюжка. Незважаючи на те, що повстання зазнало поразки, воно значно послабило сили російських більшовиків в Україні та зірвало їхні плани допомоги комуністам Угорщини.

Повстання отамана Н. Григор'єва супроводжувалося єврейськими погромами, які значно загострили міжнаціональні відносини на території регіону, національний та релігійний склад якого вирізнявся розмаїттям. Більшу частину населення Центральної України становили українці, але в містах їх кількісно традиційно переважали росіяни та євреї. Під час повстання отамана Григор'єва проти більшовиків єврейські погроми охопили територію, на яку поширилася влада отамана. Поведінка представників інших національностей під час погромів була різною. Траплялися факти участі місцевого населення в погромницьких акціях, а також і випадки порятунку євреїв представниками інших національностей: українцями, грузинами, німцями, росіянами.

Повстання Н. Григор'єва, яке охопило значні терени Центральної України, було найбільшим та найвагомішим за наслідками, але не єдиним. У червні 1919 р. велике антибільшовицьке повстання під національними та релігійними гаслами вибухнуло в Нікополі. Події 1919 р. дозволяють висунути тезу, що в той період на теренах Серединної України відбувалися не тільки антибільшовицькі, а й антиросійські повстання. Рушійні сили повстанства Центральної України боролися і проти російських більшовиків, і проти їхніх ворогів – російських білогвардійців. На території регіону не зафіксовано жодного випадку підтримки Збройних Сил Півдня Росії українськими повстанцями, хоча симпатії до представників «єдиної та неділимої Росії» представники населення Центральної України під впливом тривалого процесу формування російської імперської ідентичності, безумовно, виявляли. Боротьба проти російських окупантів на короткий час навіть об'єднала коцурівців та холодноярців, які до того протягом року воювали один проти одного. То ж маємо всі підстави вважати Серединну Україну потужним осередком антиросійського повстанського руху.

У червні-вересні 1919 р. центральноукраїнські терени стали важливим осередком махновщини. Після поразки в Південній та Східній Україні в травні-

червні 1919 р. Н. Махно відступив до Центральної України. На цій території йому вдалося реорганізувати та кількісно збільшити свої загони, що стало передумовою та запорукою перемог восени 1919 р. – одного з найбільш успішних періодів в історії махновського руху. Під час перебування в Серединній Україні махновці, на відміну від Лівобережжя та Півдня, не провадили своїх анархістських експериментів, а відзначилися військовою боротьбою з російськими червоноармійцями та білогвардійцями. Мешканці цього регіону, в порівняно з населенням Півдня та Сходу України, значно менше підтримували анархістський світогляд махновців.

У 1920 р. Центральна Україна стала важливою територією для війська УНР. Саме на ці терени в грудні 1919 р. вирушила армія УНР Першого Зимового походу під проводом М. Омеляновича-Павленка та Ю. Тютюнника. Відповідно до розробленого плану українське військо мало здійснити рейд до Серединної України, щоб протриматися там до весни 1920 р. та отримати підтримку від чисельного та потужного на цих територіях повстанського руху. Цей план вдалося реалізувати повною мірою. У Центральній Україні військо УНР Першого Зимового походу перебувало з січня по квітень 1920 р. Населення регіону надавало значну допомогу українському війську. Це стосувалося і представників повстанського руху, і пересічних мешканців. Прихильне ставлення населення Центральної України до армії УНР та ідей боротьби за незалежність відзначили в спогадах учасники походу. Антибільшовицький повстанський рух допоміг українському війську у квітні 1920 р. захопити Вознесенськ, що стало найбільш успішною військовою операцією під час Першого Зимового походу. Тоді у війську УНР вперше документально було затверджено вітання: «Слава Україні!», що невдовзі стало і залишається національним гаслом.

Висловимо припущення, що рішення очільників Першого Зимового походу залишити терени Серединної України навесні 1920 р. та вирушити на південно-західний напрямок було помилковим. На нашу думку, Центральна Україна з її потужним аграрним ресурсом, прихильним ставленням населення до війська УНР, чисельним повстанським рухом, зручним географічним розташуванням могла б стати базою для продовження боротьби за незалежність у 1920 – 1921 рр., однак військове та політичне керівництво Директорії УНР під впливом різних обставин обрало інше рішення.

Потенціал цього регіону та його значення в боротьбі за незалежність України виявився під час активізації повстанського руху на центральноукраїнських теренах улітку-восени 1920 р., коли російським більшовицьким окупантам чинили опір і сталі осередки повстанства (Холодноряська організація), і нові повстанські підрозділи, насамперед Олександрійська (Степова) дивізія К. Пестушка. Активний повстанський рух на цій території тривав упродовж 1920 р. без підтримки української держави та регулярної армії. Повстанці могли розраховувати лише на допомогу місцевого селянства, яку отримували протягом усього 1920 р. Лише залучивши значні сили до лав Червоної армії, яка складалася переважно з росіян,

більшовикам вдалося уникнути поразки 1919 р. та зберегти свою владу в Серединній Україні.

Учасники подій відзначали значний поступ населення Центральної України в усвідомленні себе українцями. Якщо військові та політичні діячі УНР вбачали його в підтримці українського війська, то представники совєтської влади відзначали, яким успіхом серед мешканців терену користувалося українське мистецтво під час гастролей капели К. Стеценка з українським музичним репертуаром восени 1920 р. Спогади П. Тичини, який був учасником цього туру, свідчать, що українська пісня мала неабиякий успіх у сільських мешканців цього регіону, які за національністю переважно були українцями, а також у містян, здебільшого неукраїнських за етнічним складом, які теж позитивно сприймали український музичний репертуар. Цей приклад цілком узгоджується з тезою про успіх «революції сприйняття» української національної ідеї і серед мешканців сільської місцевості, і серед населення міст Центральної України. Серед мешканців регіону зросла національна ідентичність, яка витісняла зі свідомості російську або імперську.

У 1921 р. Центральна Україна була визнана українськими провідниками на еміграції важливим осередком боротьби за незалежність УНР. Очільники антибільшовицького повстання розраховували на потенціал організованого повстанського руху та підтримку населення цього регіону. Однак внутрішні та зовнішні чинники під час організації повстання в 1921 р. негативно вплинули на його результати. Більшовики використали примирення з поляками, запровадження нової економічної політики, голод 1921 р. для боротьби з повстанцями. Завдяки вдалим операціям проти учасників українського підпілля росіянам вдалося не допустити розгортання масштабного антибільшовицького повстання. Організатори повстанського руху на еміграції не зуміли об'єднатися з впливовими осередками повстанства Центральної України, що й спричинило поразку їхніх задумів.

Однак після невдалої спроби організації антибільшовицького повстання, боротьба отаманів проти окупаційної влади на теренах Серединньої України не припинялася і тривала навіть після завершення процесів Української революції 1917 – 1921 рр. до 1922 р. Лише успішна операція з ліквідації холодноярських провідників у вересні 1922 р. поклала край організованому спротиву російському окупаційному режиму, хоча антибільшовицькі (антиросійські) повстанські загони продовжували свою боротьбу на цих теренах до 1922 р., що було однією з особливостей цього регіону в період перших визвольних змагань.

Аналіз процесів революційних трансформацій 1917 – 1922 рр. дає нам підстави зробити висновок, що Центральна Україна була важливим регіоном боротьби за незалежність. На цих теренах відбувалися події, які мали вагомий вплив на результати військово-політичної боротьби за незалежність, а також на соціокультурні процеси, «революцію сприйняття», коли тривав розвиток української національної ідентичності населення регіону; формування почуття

духовної соборності українців, особливо під час перебування на цих теренах галичан із Легіону Українських Січових Стрільців.

У Центральній Україні, завдяки її географічному розташуванню, синтезувалися революційні процеси, що відбувалися на інших українських теренах. Аналіз визвольних змагань 1917 – 1922 рр. на цих територіях, виокремлення загальноукраїнського контексту та окреслення регіональних особливостей дає підстави вважати Центральну Україну окремим історико-географічним регіоном, який відіграв важливу роль у процесах українського етногенезу наприкінці XIX – на початку XX ст.

Подальше дослідження процесів революційних трансформацій у Центральній Україні, які доти не були об'єктом уваги науковців і не отримали збалансованого історіографічного аналізу, сприятимуть сучасним оцінкам балансу «центр-регіони» в подіях визвольних змагань 1917 – 1922 рр. Визначені та обґрунтовані критерії територіальних меж цього регіону стануть початком критичного переосмислення його ролі та значення в історії України.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці у фахових виданнях України

1. Митрофаненко Ю. Анархістки Марія (Маруся Никифорова) та Галина (Агафія) Кузьменко: гендерний персоналістичний вимір революційної доби 1917 – 1921 рр. *Південний архів (історичні науки)*, 2023, (40), 20–28. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2022-40-3>

2. Митрофаненко Ю. Військова боротьба між військом УНР Першого Зимового походу та Червоною армією на теренах Центральної України (лютий – квітень 1920 р.). *Вчені записки Таврійського національного університету: Історичні науки*. 2023. № 34. С. 97 – 105. <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/1.14>

3. Mytrofanenko Yu. Anarchist movement in the territory of Central Ukraine 1917–1921. *Zaporizhzhia Historical Review*, 2023. 7(59). <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/2446>

4. Митрофаненко Ю. «Історичний контекст новели Юрія Липи «Рубан»: критичний аналіз літературного джерела доби визвольних 1917 – 1922 рр. *Південний архів (історичні науки)*. 2023. № 41. С. 67–75. <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-41-8>

5. Митрофаненко Ю. Аксіологічний контекст історичної прози Юрія Яновського: традиції трактування та інновації осмислення. *Літопис Волині*. 2023. № 28. С. 141 – 146 <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.19>

6. Митрофаненко Ю. Події та постаті Української революції 1917 – 1921 рр. у публіцистиці Євгена Маланюка. *Південний архів. (історичні науки)*. 2022. № 38. С.68-75. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2022-38-9>

7. Митрофаненко Ю. Голокост на Кіровоградщині: історіографія та перспективи дослідження. *Південний архів (історичні науки)*. 2022. № 37. С. 60- 67. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2022-37-8>

8. Митрофаненко Ю. «Рецензія на книгу «Провідники повстанського руху Придніпров'я». *Південний архів (історичні науки)*. 2021. № 35. С. 24 – 30 URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2021-35-4>

9. Митрофаненко Ю. Катеринославське чи елісаветградське повстання 1918 року? Географічний казус Володимира Антонова-Овсієнка «Записки про громадянську війну». *Південний архів (історичні науки)*. 2021. № 34. С. 34 – 38. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2021-34-6>

10. Митрофаненко Ю. Образ Тараса Шевченка в процесах Української революції 1917 – 1920-х рр. *Наддніпрянська Україна: зб. наук. праць*, 2016. Вип 14. С. 125 – 135.

11. Митрофаненко Ю. Життєві та творчі зв'язки Д. І. Яворницького з Єлисаветградщиною. *Наддніпрянська Україна: зб. наук. праць*, 2015. Вип. № XIII. С. 43 – 53.

12. Митрофаненко Ю. Феномен «множинної суверенності» революційної доби 1917 – 1920-х рр. у контексті процесів національного державотворення. *Наддніпрянська Україна: зб. наук. праць*, 2014. Вип. XI. С. 113 – 123.

13. Митрофаненко Ю. Селянські рухи революційного періоду 1917 – 1920-х рр. на теренах сучасної Кіровоградщини. *Наукові записки. Серія: Історичні науки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка*, 2013. Вип. 18. С. 220 – 226.

14. Митрофаненко Ю. Політична боротьба в УНР у 1918 – 1919 рр. та поширення отаманщини. *Проблеми політичної історії України. Зб. наук. праць*. Д.: Вид-во ДНУ, 2013. С. 152 – 158.

15. Митрофаненко Ю. Канізьке повстання 1918 р. (спроба реконструкції події за спогадами учасників). *Наукові записки. Серія: Історичні науки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка*, 2012. Вип. 16. С. 122 – 126.

16. Митрофаненко Ю. Духовно-культурні цінності у світогляді та діяльності отаманів революційного періоду 1917 – 1920-х рр. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Зб. наук. праць*, 2012. Вип. 10. С. 253 – 259.

17. Митрофаненко Ю. Справа отамана Волинця. *Наддніпрянська Україна: зб. наук. праць*. 2011. Вип. IX. С. 206 – 214.

18. Митрофаненко Ю. Отаманщина як історичне явище: погляд Володимира Винниченка та Симона Петлюри. *Наукові записки. Серія: Історичні науки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка*, 2011. Вип. 14. С. 94 – 100.

19. Митрофаненко Ю. Висвітлення проблеми отаманщини на шпальтах української преси 1919 року. *Гілея. Історичні науки*. 2011. № 52. С. 16 – 19.

**Наукові праці в періодичних виданнях,
що входять до бази даних Scopus та Web of Science**

20. Kyryliuk O., Mytrofanenko Y., Dmytruk V., Doroshchuk N., Kryvko I., Prymachok O., Vakulyk I. Humor as an opposition to enemy propaganda in the conditions of the struggle for the independence of Ukraine (20th–21st centuries): historical and linguistic aspects. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2023. Special Issue (13/02-XXXV). Pp. 53–62. https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130235/papers/A_09.pdf

21. Mytrofanenko Y., Zhytkov O., Doroshchuk N. Socio-economic relations in Central Ukraine on the threshold of and during the Ukrainian revolution (1881–1922): the agrarian question. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. V. 9. № 3. С. 151 – 161. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-151-161> <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001059440600017>

22. Mytrofanenko Y., Domaransky A. Central Ukraine as historical region: the problem theoretical conceptualization. *East European Historical Bulletin*. 27, 2023, pp. 259 – 271. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.27.281540>

АНОТАЦІЇ

Митрофаненко Ю. С. Революційні трансформації періоду визвольних змагань 1917 – 1922 рр. на теренах Центральної України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація є першим у вітчизняній історіографії дослідженням, яке стосується історії Центральної України, одного з найменш науково осмислених історико-географічних регіонів нашої держави, періоду революційних трансформацій 1917 – 1922 р. Автором уперше визначено та обґрунтовано критерії меж Центральної України як регіону другого рівня Правобережжя України. У роботі на основі широкого кола джерел, частина з яких уперше вводиться до наукового обігу, проаналізовано особливості процесів Української революції 1917 – 1921 рр. на теренах Центральної України. За допомогою міждисциплінарного інструментарію розглянуто події, пов'язані з суспільно-політичними, громадськими, міжнаціональними, соціокультурними, військово-політичними трансформаціями на території Середньої України в добу Української революції; здійснено аналіз процесів визвольних змагань на теренах Центральної України, які мали суттєвий вплив на процеси українського державотворення впродовж 1917–1922 рр.; уточнено біографії впливових учасників боротьби за державність у Центральній Україні. Локальний контекст подій перших визвольних змагань у Середній Україні вписано до загальноукраїнського історичного контексту епохи, виокремлено своєрідні риси боротьби за державність на теренах цього регіону.

Ключові слова: Центральна Україна, історико-географічний регіон, Середня Україна, трансформація, Українська революція, визвольні змагання, Вільне козацтво, Центральна Рада, Гетьманат, повстанський рух, соборність, Українські Січові Стрільці, Директорія, «множинна суверенність», Перший Зимовий похід, Другий Зимовий похід.

Mytrofanenko Yu. S. Revolutionary transformations of the period of liberation struggles 1917-1922 in the territory of Central Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation is the first study in the national historiography, which concerns the history of Central Ukraine, one of the least scientifically meaningful historical regions of our state, the period of revolutionary transformations of 1917 – 1922. The author defined and substantiated the criteria for the boundaries of Central Ukraine as a historical region of the second level of the Right Bank of Ukraine. In the work on the basis of a wide range of sources, some of which are first introduced into scientific circulation, the features of the processes of the Ukrainian revolution of 1917 – 1922 are analyzed. in the vastness of this region. According to the problem-chronological principle, the author analyzes events related to socio-political, social, interethnic, sociocultural, military-political transformations on the territory of Central Ukraine during the Ukrainian Revolution. The analysis of the processes of the Ukrainian revolution in the territory of Central Ukraine, especially the most significant, those that had a significant impact on the processes of Ukrainian state-building during 1917–1922; reconstructed the motivations of the driving forces of the revolutionary processes of the liberation struggle, its supporters and opponents; The biographies of influential participants of the liberation struggle in Central Ukraine are clarified. The local context of the events of the first liberation struggle in Central Ukraine is inscribed in the all-Ukrainian historical context of the era, highlighting the peculiar features of the struggle for statehood in this region.

Propose its own definition of the historical region Central Ukraine as an analytical category, conceptualize its image. 1) Introduce new historical sources into scientific circulation: written, visual, oral, associated with the course of the liberation struggle of 1917 – 1922. in Central Ukraine. 2) Analyze the array of published sources relating to the events of the Ukrainian revolution in these territories, offer your own author's interpretation of the documents. 3) To carry out an analysis of historiographical heritage, including its own, which relate to the era of the Ukrainian revolution in the territory of this region. 4) To study the most significant processes of revolutionary transformations of the era of the liberation struggle of 1917 – 1922. according to the geographical and chronological framework of the study. 5) Analyze interethnic relations in terms of multicultural ethnic and religious composition of the population of Central Ukraine. 6) Synthesize information about the events of the liberation struggle, military struggle, on the territories chosen for research. 7) To carry out a biographical analysis of the personalities - participants in the processes of the Ukrainian.

The scientific novelty of the work is seen in the absence of research concerning the process of liberation struggle on the territory of Central Ukraine. The dissertation is part of the field of local studies of the social history of the Ukrainian revolution, which, in our opinion, will contribute to the understanding of its territorial diversity.

The theoretical significance is determined by the fact that for the first time in historiography the concept of Central Ukraine was developed; criteria for its geographical boundaries are proposed; an analysis of the historiography of the events

of the liberation struggle of 1917 – 1922, which took place in the region, was carried out; systematically analyzed the processes of liberation struggle on the territory of Central Ukraine. The study expands the geographical dimension of the historiography of the Ukrainian revolution, allows it to fit into the scientific discourse.

Further study of the processes of revolutionary transformations in the territory of Central Ukraine, which until then had not been the object of attention of scientists and had not received a balanced assessment in historiography, will contribute to modern assessments of the center-regions balance in the crucial events of the revolutionary period of 1917 – 1922. And the criteria for the territorial boundaries of Central (Middle) Ukraine have been defined and substantiated, a research methodology has been developed, based on which the use of interdisciplinary methodological optics, the coordinated application of social and national paradigms, the methodology of microhistory and biographical studies, will be the beginning of a critical rethinking of the role and importance of this region in the history of the Ukrainian revolution of 1917 – 1922.

The author's narrative was created with original interpretations of the complex of historical sources introduced into scientific circulation: written, oral, visual, cartographic, which relate to the processes of the liberation struggle of 1917 – 1922 on the territory of Central Ukraine.

Key words: Central Ukraine, Middle Ukraine, history-geography region, transformation, Ukrainian revolution, liberation contests, free cosacs, Central Rada, Hetmanat, insurgent movement, sobornist, Directory, multiply sovereignty, First Winter Campaign, Second Winter Campaign.